

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונם של סופרים חכמת המיוזג של אברהם קריב

אחר שנה לפטירתו

א.

כשאתה קורא את ק ר י ב , והפונה כאן בעיקר לפיקורת
שלו, יותר משאתה נהנה מהצטרפות רעיונותיו פדי מסכת אחת,
אתה נהנה מכל פסוק ופסוק לחוד. בכל פסוק יש משהו מפתיע
ומהנה. שטף ופאתוס יש בדבריו, אבל גם מחכמת
הצירוף, מן הטאקטיקה הלשונית — מלאכת מחשבת.
פתיעה והנאה טמונות בצירופיו, בניבוי האידיומאטיים, בדרכי
שימושיו, ביסודותיו המטאפוריים, במבניו התחביריים
ובעיונותיו הלשוניים החריפים.

ייתכן שקצת מן הנזי הזה, וביותר היסוד האידיומאטי
המקורי (הקדמוני!), כבר אינו נמסר לקורא המודרני, שאינו מצוי
אצל המקורות, ולא עוד אלא שכבר קבע לעצמו דרכי חשיבה
ודרכי ביטוי בהשפעת לשונות אירופה. לקורא כזה לשונו של
קריב נראית אקזוטית או בארוקית, רטורית או מליצית. אבל מי
שעדיין סמוך אל מקורותינו העתיקים, שמהם אנו מחדשים את
לשונונו (ולפי דעתו של קריב עדיין לא נסתיים התהליך הזה).
נהנה הנאה תמימה — ותמימה תרתי משמע.

יתר על כן, גם מי שאינו סמוך אל מקורותינו, ולפי דעתו

צריך לבנות את לשוננו על השכבה המדוברת והכתובה היום, עשוי ליהנות מן העצמה המקורית שבלשוננו, מן היסוד התמונתי הקדמון שבה, מסדר המלים, הערוך לפי החוקיות שלה ומן הריתמוס הטבעי שבה. ובנוסף לזה הוא עשוי ליהנות מבחירת המלים ההולמות ביותר, ויש שהיא דוקא לא שגורה, מחריפויות דקות בשימושי לשונו ומכל מיני אופראציות לשוניות, שאי אפשר לפרטן כולן ולהגדירן.

המתעקש לראות בלשון שכזאת משהו ארכאיסטי שאינו הולם את צורכי זמננו, יש לטעון כלפיו, כי השימוש הייחודי הזה אינו עניין להפעלה בלבד, אלא גם לתוכן ולמהות. בלשון הזאת הסופר מתייחד כבעל אופי וצביון משלו וגם כבעל השקפות משלו. הוי אומר, לא רק מתוך מניעים לשוניים כתב כפי שכתב, אלא מתוך סגולות אישיות ומניעים אידיאיים. יש בכתיבתו מעין ביטוי צורני לאישיותו ולדעותיו. סופר עברי שהוא כמעוז-צור ליהדות, שבכל מאודו רצה לפרוש מן ההתפוללות, מן הפיטול העצמי, מן הדביקות בלעז, מן הנהירה אחר המודרני; ושכל קונתו להיעגן בחוזק שבמקור, בטוב שבמסורת, במאור שפיהדות. הוא נשבע אמונים ליהדות לא רק כתורת חיים, אלא גם כתרבות חיים וכתרבות לשון.

כדי לנתח את לשונו ולהגדיר אותה בחרתי במאמר מן החטיבה האמצעית בכתיבתו, לא מן המאמרים הראשונים ולא מן המאמרים האחרונים, אלא מן האמצעיים. והקונה למאמר "אורח במלכות השקיעה" על "אורח נטה ללון" לש"י עגנון, והוא אחד מחמשת המאמרים. שכתב על המספר הזה, שהיה קרוב ללבן. המאמרים האלה נקבצו לתוך ספרו "מיתרים

ומערכות", כרך ראשון מכתביו המקובצים, שיצאו מטעם מפעל סופרי חיפה בשנת 1972. דרך אגב נעיר, פי לתוך הכרך הזה קיבץ קריב מאמרים על סופרים וספרים, שהרגיש כלפיהם "קרבה רוחנית" רובם כתובים מתוך זיקה שבלב, כלשונו שלו בהקדמתו לכרך.

ועתה נביא קטע ראשון מתחילת מאמרו המדובר על ש"י

עגנון:

יריעת דורות, שנרקמה והלכה בידי עגנון מסיפור לסיפור שמטה שוליה למעצבה בספר "אורח נטה ללון". ספר אלגי זה הוא האפילוג של מסכת שבוש ביצירתו של עגנון. אין בספרות עמנו בדומה לברית-יצירה שבין עגנון ושבוש עירו. זאת לא רק זיקת צמיחה ויניקה בין נפש אמן למקור חיותה, אלא למעלה ולמעלה מזה. עגנון הוא איש יוצר מן המחזר, וזה מקום חיבורו, אך הוא גם בעל עליות, ופה המעלות אליהן. שורה של שבוש מכון בסיפוריו מול שערי ירושלים, וצינור של קדושה ומסתורין מקשר זו אל זו. סופרים רבים התרפקו על קן מולדתם, עגנון עילה את עירו למעין מיתוס. אולם פשפקד אותה אחרי מלחמת העולם הראשונה, מצאה שנמק גופה ופרחה נשמתה ולא נשתייר בה אלא צל של חיים על צל של עיר. וביד רועדה עצבות, שיש אשר הוסיפה קסם בעצבותה, חרת עגנון דיוקן עירו בחורבנה" (עמ' 83).

המעין בקטע הזה רואה, שהקטע רצוף צירופי-סמיכות מקוריים: יריעת דורות, מסכת שבוש, ברית-יצירה, זיקת צמיחה ויניקה, מקור חיותה, מקום חיבורו, בעל עליות, שערי ירושלים, קן מולדתם, דיוקן עירו — מלבד הסמיכויות הרגילות שאין בלעדיהן בשום מאמר. לסמיכויות יש לצרף תחליפי-סמיכויות מקוריים בדרך המשנה: שורה של שבוש, צינור של קדושה ומסתורין, צל של חיים על צל של עיר. תופעה זו חוזרת לכל אורך המאמר: משפן שכינתה, ליקוי האורות, ימי עקרות,

נתיבות עולם, ארץ-חיים, חסד אשליה, פיסת מציאות, זיקת הלב, זיקת הנפש, חין טעמו, ריח תורה, גשר השפתיים, לשדי חיות, חסד תומה, ועוד ועוד. הסמיכות המקראית, לרבות צירופי הסמיכות הפבוליים, היא מן הצירופים הלשוניים השכיחים ביותר בכתיבתו. ואין הוא משתמש בשימושי שם ותוארו אלא במקרים הנחוצים ביותר, אם כי דוקא השימושים האלה רווחים בעברית החדשה, ואני משער: מתוך רצון להידמות עד כמה שאפשר לכתיבתם של גויים.

הסמיכויות האלה רובן טובעות מושגים מורכבים ועמוקי משמעות, עשירים בתוכן ועמוסי אסוציאציות, הן סמיכויות שאין מלים יחידות עשויות למסור את משמעותן. מקצתן צורפו בידי קריב עצמו, ורובן לקוחות כמות שהן מן המקורות או עשויות לפי צירופים דומים שבהם. על סדנו של קריב חושלו הצירופים, כגון יריעת דורות, זיקת צמיחה ויניקה, בעל עליות, פיסת מציאות, חסד אשליה, גשר שפתיים, לשדי חיות, חסד התום ועוד; ומן המקורות או על פי המקורות: מקור חיות, משפן שכינה, ליקוי האורות, ימי עברות (יום עברה, צפניה א, טו; ליום עברות, איוב כא, ל), נתיבות עולם (ירמיה ו, טז), ארץ חיים (ישעיה לח, יא; תהלים קמב, ו), חין טעם (במקרא: חין ערכו, איוב מא ד), ריח תורה, ועוד.

ועתה נעמוד לדוגמה על כמה סמיכויות ונברר את משמעותן ודרך צירופן. יריעת דורות — צירוף מוחש (יריעה) עם מופשט (דורות) לציין תיאור מלא ומפורט של חיי היהודים בדורות האחרונים. כפיכול מן החוטים היחידים עשה עגנון רצועה גדולה, ארוגה היטב (יריעות המשפן; יריעות אזהל).

המלה יריעה גוררת כאן את הוראת המשנה שלה, המקובלת בתלמוד, גיליון של קלף לתורה.

ברית יצירה — צירוף, שיש בו מן הקדמוניות, לציין את הקשר העמוק, המחייב, שהוא פעין חוזה ואמנה בין עגנון לעיר מולדתו. אמנם צירופי "ברית" בנסמך מרובים במקרא, ולא רק בסמיכות של קניין, שהללו מגיעים לעשרות, אלא גם בסמיכות של אופי ואופן, כגון ברית-עולם (כמה פעמים), ברית פהונת עולם (במדבר כה, יג), ברית שלום (יחזקאל לד, כה; לז, כו), ברית קודש (שלוש פעמים בדניאל יא) ועוד. אבל מלאכת הצירוף כאן נעשתה ביד קריב עצמו.

מקור חיות — צירוף הממזג לשון המקרא עם לשון המשנה. במקרא מצאנו: מקור חיים (יראת ה' מקור חיים, משלי יד, כז); ואילו בתלמוד: מקום-חיות (ומה במקום חיותנו אנו מתייראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה, ברכות סא ע"ב). בא קריב וטבע מקור חיות, ביטוי רב-תוכן.

חסד אשליה, חסד התום — צירופים מקוריים של שתי מלים מופשטות במובהק, שיש ביניהן מתיחות כלשהי. צירופים, שחסד הוא הנסמך בהם, מועטים במקרא: חסד לאומים, חסד נעורים, והם באים בעיקר לציין זיקת קניין, ואין ענינם לכאן. יוער כאן, שרוב צירופי הסמיכות יש בהם משהו מן המסורתי או אפילו מן הפולחני. הם מציינים או רומזים למושגים ולמונחים דתיים, לספר-קודש ולכלי-קודש, לאמונות ולתפילות, למצוות ולמנהגים וכדומה: כגון מסכת לבוש (המסכתות שבתלמוד), ברית יצירה, משפן שכינה, ליקוי האורות, אורח חיים, מידת הדין, ריח תורה, מקץ הימים ועוד.

העברת המושגים של הדת אל ההנהיה החילונית מעשירה ומעמיקה מאוד את כתיבתו של קריב. לא רק מקורם של הצירופים קובע כאן, אלא מידת שימושם בפי לומדי תורה והמוני העם. הוי אומר, גם לשונו של קריב — והפעם מדובר בצירופי הסמיכות בלבד — מוכיחה, עד כמה היה צמוד למקורות העם ולמטפעות לשונו בתחומי האמונה.

אוצר המלים בקטע המדובר ובהמשכו עד סוף המאמר לקוח מן הלשון הספרותית המעולה של ספרות התחייה, הסמוכה בעיקר אל מקורותינו הקדמונים מתוך שאיפה להתרחבות לפי הדרכים של הזמנים החדשים. אפשר לאמור, שפמעט אין דריסת רגל לעברית המדוברת ביישוב, לוארגון העיתונאי וללשון המדעית — בניגוד לעברית התקנית של היום — שמבקרינו משתמשים בה. אבל אין בה גם נטייה לסטיליזאציה או בנות זיקאי לסגנונם של תלמידי חכמים, המרבים להשתמש בתכניות מדרשיות או בתערובת תלמודית ארמית, או בשתי הדרכים גם יחד, פסוקולוב למשל, פקלצקין למשל, ואפילו פצמח וכוויסלבסקי, למשל. קריב צמוד למגמה התיכונה של ספרות התחייה ליצור עברית ממוזגת, לשון עברית טהורה, העשויה עור אחד, בלי הטיות קיצוניות למקור מסוים, בלי עירובי ארמית ולעז. במאמר פולו לא מצאתי אף ארבעה ארמיזמים: לישנא דצניעותא, פני היכלא (והוא מושג קבוע), אורחא דמהימנותא (מושג קבוע גם הוא), פשיטא (מלת היגיון מן התלמוד, שנחאזרחה בעברית הספרותית). וכן לא תמצא בו תכניות תחפירות מיושנות, שהן אנאכרוניסטיות לגמרי לדורנו.

מפתיע ממש מיעוט המלים הלועזיות: במאמר ביקורת, שהוא שדה יצירה ועיון, הסמוך לתרבותם של גויים. אמנם בקטע שהבאנו למעלה מצאנו שלוש מלים לועזיות: אֶלְגִּי, אֶפִּילוֹג, מִיתוֹס, שמחמת שגירותן ומקורן הינני העתיק כמלים עבריות נחשבות. אפילו אין אנו מקבלים נימוק זה, צריך לציין, שבהמשכו של המאמר עד סופו לא מצאנו אלא עוד ארבע מלים לועזיות: סכימה, ראדיו-אקטיבי, קואורדינאטה (פאן הוא מוסיף: "אם נרשה לנו להשתמש במושג שאול זה"), ריאליסטי. קריב פותח עברית נקייה ממלים או מונחים בין-לאומיים. אין בביקורתו עקבות של אסכולות זרות הן בפילוסופיה והן בביקורת. הוא בורח מן הטרמינולוגיה המקובלת בביקורת הספרות — חוץ מכמה מונחים, שנשתגרו, ושאי אפשר לה בלעדיהם. הוא מבקר עברי, לא פמובן ההשתייכות הלאומית בלבד, אלא בטיב הביקורת שלו, בתפיסותיו ובכליו הלשוניים.

ב.

כדי לבחון שימושי לשון אחרים נעתיק קטע שני מן המאמר. מן הנמנע לעמוד על כל הדקויות בלשון, גם לא על הרוב שבהן, שכן קשה למנות אותן, למיין ולהגדירן. בדין שנעמוד על תופעות חוזרות בלשון, המייחדות אותה במובהק, פי בעצם מהו שאנו קוראים "סגנונו של סופר" — אם לא מנהגו הכולט להעדיף צורות, צירופים ושימושים מסוימים, מצורות וצירופים ושימושים אחרים? אותן התופעות החוזרות הן שקובעות בעיקר את סגנונו. והרי הקטע השני:

מי ומה מוצא "האורח" בעירו החרבה? הרבה מאוכלוסיה נעקרו יארץ חיים בימי עברות, מקצתם נטרדו בנתיבות עולם, מהם ששבו ומהם שלא שבו, אחרים נפלטו הנה ממקומותיהם שנחרבו גם הם, כבקיעי ספינה טרופה. לא שפר גם חלקם של הנשארין: הפורעניות הטביעו חותמן על כול. מעקבותיהן אין מפלט, ו"האורח" אף אינו תר אחר מפלט מהן. אין חפץ לו בחדר אשליה, בצרי של ניחום. הוא, בעל האגדה, שקוד פאן למצות כל פיסת מציאות שמודמנת לפניו. הוא נפגש עם כל מיני פריות, גחליה העמומות של העיר שבוש, מספר עמהם ומספר עליהם, גם נותן הרבה להם עצמם לדבר. נפש כחיתוך לשונה, על כל אלה הוא משיח גם על עצמו וכאילו גם עם עצמו. נותן חשבון על מעשיו והרהוריו. פורש רשמיו, מגיב, מעיר וכיוצא (עמ' 84).

מה שמציין קטע זה, וגם קטעים אחרים, אם כי יש יחסיות מסיימת בין קטע לקטע — הרי זה ריבוי הפעלים הנטויים (הדגשנו אותם בגוף הטקסט). עם שימוש בצירופי שמות מסוגים שונים, כל פסוק או פסוקית ייסבו על פועל נטוי. קריב בורר את פעליו למצוא את המקורי ביותר (וגם ההולם ביותר!) לפי השם המוגדר או לפי השם המשלים. והרי כמה פעלים מובחרים על משלימיהם מן הקטע הזה: נעקרו מארץ, נטרדו בנתיבות עולם, נפלטו ממקומותיהם, תר אחר מפלט, משיח על עצמו, פורש רשמיו, ועוד. וכדי למלא את הרשימה נוסיף כמה פעלים מן הקטע שהובא למעלה: יריעה שנרקמה, שמטה שוליה, עילה את עירו, פקד אותה (את עירו), נמק גופה, פרחה נשמתה, חרת דיוקן.

סגנון פועלי מקורי זה מאציל דינאמיות לכתיבתו, העשירה בצירופי שמות למיניהם: צירופי סמיכות, שעמדנו עליהם למעלה, צמדי שמות (כגון צמיחה ויניקה, טלטולים וגלגולים), צירופי שמות באות יחס (כגון עני ברוח, אדם פלכבו), שם

ותמורתו (כגון אדם-יוצר, משורר-אמן), ומובן גם שם ותוארו (אור המשומר). ואולי נוסיף גם סוג צירופים שלא מבחינה צורנית: אפיתטים במטבע של מסורת (כגון בעל תריסים, פני עלייה, שהם בעצם צירופי סמיכות. שימוש בשמות בכל דרכי הצירוף האפשריים, כפי שנקבעו במקורותינו הקדמונים, אינו סותר את האופי הפועלי של לשונו. בניגוד לסגנונו של דב סדן יכל"א, הממעט בשימוש בפעלים נטויים (עמדתי על כך בחוברתי "לשונם של סופרים", לשוננו לעם, ניסן תשל"ה). האופי הפועלי של הלשון הולם את האופי הדינאמי של קריב עצמו.

רוב הפעלים שבקטע המובא בפרק הזה משמשים יסוד לניבים אידיומאטיים ממקורותינו העתיקים, מהם פבולים לגמרי, ומהם פבולים למחצה: נעקרו מארץ חיים, נטרדו פנתיבות עולם, לא שפר חלקם, הטביעו חותמן ועוד. ולהוסיף על ניבים אלה נביא עוד כמה מן ההמשך: אינו בא פטרוניה עם קונו, אינו מהרהר אחר מידותיו, קיפחו חייהן פעניין רע, ולא נודעו עקבותיו, יוצא מידי פשוטו, שלא תיתם לגווע, ועוד ועוד.

בבדיקה ראשונה אנו רואים מיד, שהניבים האלה יש מהם שנלקחו מן המקרא, ויש מהם שנלקחו מן התלמוד והמדרשים, ויש מהם שנתחפרו מן המקרא ומן התלמוד והמדרשים גם יחד. הם עומדים בשינויים מתאימים סמוכים זה לזה, ולא ניפרת שום חציצר ביניהם.

נה שלושה שנלקחו מן המקרא או עשויים על-פי המקרא (ייתכן באמצעות ספרות התחייה, אבל מורגש בעליל, שרופם

שאב קריב מן המקור במישרין): שפר עליו חלקו — כבר נתקבל בספרות התחייה, ועדיין משתמשים בו פיוס הזה; הוא נוצר על פי הניב במקרא: אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז, ו); ולא נודעו עקבותיו — גם הוא נתקבל בספרותנו החדשה, וגם הוא שכיח בלשון המדוברת היום, ומקורו במקרא: ועקבותיך לא נודעו (תהלים עז, כ); שלא תיתם לגזוע — ניב שהיום ריח של מליצה נודף ממנו, שכיח בשירת ההשכלה, לקוח מן המקרא (במדבר יז, כח).

והניבים המקראיים האלה וכיוצא בהם באים בד בבד עם ניבים תלמודיים טהורים. ואציין כמה מהם: בא פטרוניה עם קונו (אין הקב"ה בא פטרוניה עם בריותיו, עבודה זרה ג ע"א), מצוי במשלימים שונים בספרות התחייה; מהרהר אחר מידותיו, שכיח בתלמוד במשלימים שונים (מי הוא שיהיה רשאי להרהר אחר מידותיו וגזירותיו של הקב"ה, שמות רבה ו), ונתאזרח בספרות התחייה; יוצא מידי פשוטו (אין מקרא יוצא מידי פשוטו, שבת סג ע"א), רבים שימושיו בספרות הרבנית, ואינו זר ללשוננו גם פיוס.

ולידם ניבים המורכבים מלשון המקרא ומלשון החכמים כאחת: כגון נעקרו מארץ חיים — כאן צירוף הסמיכות (ארץ-חיים) לקוח מן המקרא (ישעיה לח, יא; תהלים קמב, ו), אבל מתכונתו של הניב עשויה בעיקרו על-פי התלמוד והמדרשים, שרגיל בהם השימוש "נעקר ממקומו", והוא הדין בניב גטויו פנתיבות עולם, שצירוף הסמיכות שבו "נתיבות-עולם" לקוח מן המקרא (ירמיה ו, טז), ואילו נטרדו במובן גורשו, נתפזרו שכיח בתלמוד ובמדרשים.

אין כאן תערובת או מעשה־משפצת של רובדי לשון, אלא
 מיזוג גמור, ובעיקר־ מיזוג של לשון המקרא עם לשון חכמים
 על־ידי ניצול החיוני שבשתייהן. תהליך זה של מיזוג אינו
 מתקיים רק בליפור ניבים פועליים מן המקרא עם ניבים
 פועליים מלשון חכמים, אלא בכל מערכות הלשון, בכל
 האמצעים והצורות של הפיטוי העברי המקורי -- ליפור מתוך
 התאמה הרמונית. רק פה ושם עולות חריקות קלות בהתאמת
 הצורות השונות שבשני רובדי הלשון. פעמים גם מתקבל איזה
 עודף אידיומאטי, פיטוי פבולמדי, פגון: נעקרו מארץ חיים בימי
 עברות. אבל בדרך כלל אין לך הרגשה, שאתה עובר מרובד
 לרובד, מצביון לצביון, הפול חטיבה אחת, מקשה אחת. והיא
 סגולת היתר של קריב פיוצר לשוני.

(הסיום יבוא)